
Včely a včelařství v historických knižních sbírkách Národní knihovny ČR

Bees and Beekeeping in the Historical Book Collections of the National Library of the CR

Mgr. Markéta Bendlová / Národní knihovna České republiky (National Library of the Czech Republic), Mariánské náměstí 190/5, 110 00 Praha 1

RESUMÉ: Příspěvek pojednává o pospolitém včelím společenství, které odnepaměti podněcovalo přirozenou lidskou zvědavost. Prostřednictvím starých tisků (1501–1800) uložených v historických fondech Národní knihovny ČR představuje klíčové osobnosti, objevy a vynálezy ovlivňující vývoj středoevropského včelařství. Sledována je postupná proměna tradičního úlového chovu v moderní obor založený na vědeckých poznatcích. Pozornost je také věnována provenienčním znakům svědčícím o dřívějším zastoupení včelařských knih v institucionálních a soukromých knihovnách.¹

KLÍČOVÁ SLOVA: včely, včelařství, entomologie, staré tisky, úl, med, Národní knihovna České republiky, provenience

SUMMARY: The common bee community has sparked natural human curiosity since time immemorial. Key figures, discoveries and inventions influencing the development of Central European beekeeping are presented through early printed books (1501–1800) deposited in the historical collections of the National Library of the Czech Republic, tracing the gradual transformation of traditional beekeeping into a modern industry based on scientific knowledge. Attention is also paid to provenance features that indicate the earlier presence of beekeeping books in both institutional and private libraries.

KEYWORDS: bees, beekeeping, entomology, early printed books, beehive, honey, National Library of the Czech Republic, provenance

1 Text je jedním z výstupů projektu *Kořeny a plody evropské vědy v českých, moravských a slezských historických knihovních fondech* (DH23P03OVV058) financovaného Ministerstvem kultury ČR v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI III).

Úvod

Mezi nejstarší obory lidské činnosti patří včelařství, jehož počátky zachycuje skalní kresba z období pozdního paleolitu objevená v Pavoučí jeskyni nedaleko Valencie.² Při pozorování medvěda brtníka si pravěký lovec uvědomil hodnotu medu a naučil se získávat ho z hnízd divokých včel. Při svých loveckých výpravách si nemohl nevšimnout, že se včely vracejí do původních dutin a obnovují zničené dílo. První doklady o využití jejich houževnatosti k záměrné výrobě medu a vosku pocházejí z Egypta ze 4. tisíciletí př. n. l. V mladší době kamenné začaly severovýchodní pohanské slovanské kmeny praktikovat lesní včelaření zahrnující označování a upravování přirozených dutin, chytání rojů, vykuřování a podřez.³ Remeslný způsob odběru medných plástů si s sebou přinesly do zalesněné krajiny střední Evropy. Zároveň se rozvíjelo neprofesionální včelaření domácí, zahradní či rolnické realizované v uměle vyrobených dřevěných, hlíněných, proutěných, slaměných a prkenných přibytcích včel.⁴

Včely se díky svému hospodářskému užitku a morálnímu kreditu staly významným kulturním fenoménem odrážejícím se v mytologii, náboženské symbolice i umění. Byly nejčastěji zobrazovaným a pozorovaným druhem hmyzu, který přímo vyzýval k přírodovědným bádáním. Tajuplné procesy probíhající uvnitř úlů otevíraly prostor k rozsáhlým úvahám o původu, pohlaví a rozmnožování včel. Touha po zajištění dostatečného přísunu medu a vosku stála u zrodu rozmanité písemné tvorby umožňující nahlédnout do dějin starobylého včelařství.

Cílem příspěvku je představit staré tisky zabývající se včelami, uložené v historických fondech Národní knihovny ČR, jejichž prostřednictvím lze sledovat postupnou racionalizaci tradičního úlového včelaření. Zachyceny budou nejvýznamnější osobnosti, objevy a vynálezy, které ovlivňovaly praxi vzdělaných včelařů, formulovaly nové výzkumné otázky a podněcovaly vznik česky psané odborné včelařské literatury.⁵ Všechny zmiňované svazky jsou zkatalogizovány v databázi prvotisků a starých tisků (STT) a většina je digitalizována.⁶ Českojazyčné spisy eviduje národní retrospektivní bibliografie Knihopis českých a slovenských tisků. Předmětem zájmu budou také provenienční znaky vypovídající o původu a čtenářských osudech jednotlivých exemplářů.

Dějinám českého včelařství se věnovali katolický kněz Josef Kebrle, historik a archivář Felix Emerich Zub, katolický kněz František Adamec, redaktor Josef Nepraš, historik Zdeněk Tempír, včelařský odborník Vladimír Veselý a právník Vladimír Beránek. Stěžejní zahraniční osobností byla britská matematická Eva Crane, autorka knihy *The world history of beekeeping and honey hunting* (Londýn, 1999). Mezi současné badatele patří

2 Cuevas de la Araña (Pavoučí jeskyně) je skupina jeskyní v obci Bicorp ve Valencii ve východním Španělsku.

3 Termín podřez označuje starobylý způsob získávání medu a vosku, který spočíval ve vyřezání části včelího díla. Výhodou byla přirozená obnova plástů vhodných pro rozvoj nových generací včel.

4 Více k dějinám včelařství ADAMEC, František. *Jubilejní památník včelařů moravských: na památku 50letého jubilea spolku sdruž. včelařů moravských*. Brno, 1904; BERÁNEK, Vladimír. *Když plásty tekly medem: medařská hospodářství, práva, soudnictví, příběhy*. Praha, 2003; BERANOVÁ, Magdalena a KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha, 2010; CRANE, Eva. *The world history of beekeeping and honey hunting*. Londýn, 1999; KEBRLE, Josef. *Dějiny českého včelařství*. Praha, 1922; NEPRAŠ, Josef. *České včelařství*. Praha, 1971; VESELÝ, Vladimír a kol. *Včelařství*. Praha, 1985; ZUB, Felix Emerich. *Příspěvky k dějinám včelařství v Čechách vůbec a na Třebořsku zvláště*. Jindřichův Hradec, 1904.

5 Více k historickým fondům Národní knihovny ČR (dále také NK ČR) FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. Praha, 2006; HEJNOVÁ, Miroslava. *Historické fondy Národní knihovny ČR: průvodce*. Praha, 2007.

6 Výjimkou jsou nezdigitalizované signatury: NK ČR, sign. 16 K 14, 17 J 22, 16 A 26/Lib.4, 16 BB 18/T.2, 65 E 9600, 65 E 5986 a 54 Se 55.

Karel Chobot písíci o dějinách zobrazování hmyzu a Martina Hřebenářová zaměřující se na počátky moderního včelařství.

Počátky praktické včelařské literatury

První metodiky ošetřování včelstev vytvořili řečtí a římstí učenci na základě vlastních zkušeností, pozorování a pokusů. Nabyté poznatky zapsali do přírodovědných či zemědělských spisů a básní. Vyrůstající vliv římské říše zajistil rozšíření starověkého úlového včelaření do okolních zemí. O jeho další rozkvět se postaralo křesťanství, které zvýšilo poptávku po vosku potřebnému k výrobě liturgických svící.

Centry vzdělanosti a pokroku se staly kláštery, kde byla shromažďována, překládána a opisována antická díla. Vzhledem k vysoké pořizovací ceně se jednalo o přepychové zboží dostupné pouze vybraným zájemcům.⁷ Snadnější přístup k informacím přinesl knihtisk spojený s osobou Johanna Gutenberga (1397/1400–1468), který umožnil rychlejší a levnější výrobu knih. Mezi nejvydávanější autory patřili řecký filozof Aristotelés (384 př. Kr.–322 př. Kr.), římský politik Marcus Porcius Cato Censorius (234 př. Kr.–149 př. Kr.), římský polyhistor Marcus Terentius Varro Reatinus (asi 116 př. Kr.–27 př. Kr.), římský básník Vergilius (70 př. Kr.–19 př. Kr.), římský spisovatel Columella (činný v 1. století), římský státní úředník Plinius Starší (asi 23–79) a římský spisovatel Rutilius Taurus Aemilianus Palladius (činný ve 4. století).⁸

Antičtí vzdělanci chovali včely v nesmírné úctě, protože je považovali za symbol ctnosti. Oslavovali jejich pracovitost, poslušnost, moudrost, spořivost a cudnost. Zajímali se o biologii, dělbu práce, geometrii pláství a včelí produkty. Sílu a výkonnost včelstev podmiňovali správným výběrem stanoviště, dostatkem zásob, pečlivým opatrováním a šetrným vybíráním medu i vosku. Znali odchyt rojů, příkrmování a spojování slabých včelstev, vysazování medonosných rostlin i kočování za pastvou. Registrovali vyhánění trubců, výskyty nemocí, projevy osiřelosti a dopady zlodějství.⁹

Rozumem neuchopitelnou dokonalost, soudržnost a životaschopnost včelího společenství si vysvětlovali prostřednictvím mytologie, která ovlivňovala včelařskou literaturu až do poloviny 18. století. Matka bývala považována za samce a trubci za líné, nepovedené a zásoby ujídající jedince. Nezaznamenání pohlavního styku vedlo k představám o bezpohlavnosti, asexualitě a samovolném plození včel ze zahrňavajících těl býků, krav, telat či lvů. Plod měl pocházet z pylu, vosk z rostlin a medovice¹⁰ z nebe. K přilákání a usazování rojů se doporučovalo používat řinčení či vonné bylinné esence.¹¹

Středověký způsob chovu včel shrnula devátá kniha zemědělské encyklopedie *Opus ruralium commodorum libri XII.*, kterou sepsal italský právník Pietro de' Crescenzi

7 BERÁNEK, V. *Když plásty tekly medem*, s. 26–28; KEBRLE, J. *Dějiny českého včelařství*, s. 3–25.

8 ARISTOTELÉS. *Avgvstini Niphi medicis philosophi Svessani Expositiones in omnes Aristotelis libros. De Historia animalium...* Benátky, 1545. NK ČR, sign. 16 H 11. Na titulním listu se nachází rukopisný přípisek jezuitské koleje v Jindřichově Hradci z roku 1599; VERGILIUS. *Georgicorum libri quatuor Pvb. Virgilio Maronis...* Basilej, 1539. NK ČR, sign. 7 H 3/adl.2; CATO CENSORIUS, Marcus Porcius, VARRO REATINUS, Marcus Terentius, COLUMELLA, PALLADIUS, Rutilius Taurus Aemilianus. *Libri de re rustica...* Florencie, 1515. NK ČR, sign. 6 H 80. Na titulním listu je rukopisná poznámka vypovídající o darování knihy mezi Nicolase Tritzmannem a Adauctem Hanibaldem (asi 1585) a pozdější rukopisný přípisek kláštera bosých augustiniánů u kostela sv. Václava na Zderaze v Praze; PLINIUS, Starší. *C. Plinii. Secundi. Verone[nsis] Historiae naturalis Libri. xxxvii...* Benátky, 1507. NK ČR, 6 B 62.

9 BERÁNEK, V. *Když plásty tekly medem*, s. 26–27.

10 Medovice je cukernatá tekutina vylučovaná stejnořídlým hmyzem na listy a jehličí stromů. Mezi nejvýznamnější producenty patří mšice, červci a mery parazitující na rostlinách. Sladinu sbírají včely, které ji přetvářejí v medovicový med.

11 KEBRLE, J. *Dějiny českého včelařství*, s. 6–16.

(asi 1230–asi 1320).¹² Spis o lesích, loukách, polích, zahradách, zvířatech a meteorologických vlivech vycházel z antických a arabských zdrojů, středověké latinské literatury a vlastních zkušeností. Do našeho prostředí se dostal pravděpodobně za vlády Karla IV. (1316–1378) prostřednictvím studentů působících na univerzitě v Bologni.¹³ Kolem roku 1500 byl pořízen český překlad dochovaný v Knihovně Národního muzea.

Pozornost vzdělců upoutávaly také včelí produkty, jejichž zázračnými vlastnostmi se zabýval například husitský kněz, matematik, lékař a botanik Křišťan z Prachatic (1360–1439). Nejstarší český herbář *Knih lékařská* (Norimberk, 1517) litomyšlského lékaře a člena Jednoty bratrské Jana Černého (1460–1530) obsahoval vyobrazení úlu a popis medu i vosku.¹⁴ Nespočet inspirativních rad nabízela práce Pietra Andrea Mattioliho (1501–1577), italského humanisty, botanika a osobního lékaře arcivévody Ferdinanda Tyrolského (1529–1595). Překlad prvního českého vydání *Herbáře jinak Bylináře* (Praha, 1562) zajistil astronom, lékař a matematik Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600).¹⁵

Od poloviny 16. století se začala objevovat specializovaná včelařská literatura zachycující chovatelskou praxi svých autorů,¹⁶ kterými byli například francouzský tiskař a nakladatel Charles Estienne (1504–1564) a francouzský lékař Jean Liébault (asi 1534–1596),¹⁷ německý lékař Georg Pictorius (asi 1500–1569),¹⁸ španělský duchovní Alonso de Herrera (1470–1539),¹⁹ německý politik Conrad Heresbach (1496–1576).²⁰ Jazyková bariéra, nesystematičnost a nedostatečná názornost způsobily, že práce upadly v zapomnění.

Výraznější odezvy se dočkal pouze spis *Gründlicher und nützlicher Unterricht von Wartung der Bienen* publikovaný roku 1568 v hornolužickém Zhořelci.²¹ Otec německé včelařské tradice Nikolaus Jacob (1505–1576) popsal schopnost osiřelých včel vychovat si z dělníčího plodového plástu novou matku a odstraňování trubčího plodu při zhoršených podmínkách. Mor včelího plodu řešil vyříznutím zasaženého plástu, třídním

12 CRESCENZI, Pietro de'. *De agricvltvra, omnibvsqve plantarum, & animalium generibus, libri xii...* Basilej, 1538. NK ČR, sign. 17 J 61. Na titulním listu se nacházejí dva rukopisné přípisky z roků 1579 a 1733, které svědčí o putování knihy mezi luteránským teologem Fransem Alardem (–1578), dánským státníkem, humanistou a bibliofilem Henrikem Rantzauem (1526–1598) a jezuitským profesním domem na Malé Straně.

13 Encyklopedie knihy. Dostupné z: *Opus ruralium commodorum libri XII* Piera de Crescenzi – *Encyklopedie knihy* [cit. 2025–01–04]. KNM, sign. V E 26. *Knihy vo použitích vpolních, vydané pro Petra z Krescenciis, Měšťánina Bononienského.*

14 ČERNÝ, Jan. *Knihla lecarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz...* Norimberk, 1517. NK ČR, sign. 54 A 62. Knihopis, K01767. Na titulním listu je vepsán rukopisný příspěvek jezuitské koleje v Jindřichově Hradci.

15 MATTIOLI, Pietro Andrea. *Herbarz: jinak Bylinář...* Praha, 1562. NK ČR, sign. 54 B 3. Knihopis, K05416. Na předním předeštlí se nalézá návod na zastavení krvácení s podpisem „Karel Wrabsky 1565“ a na titulním listu rukopisné přípisky Jana Václava Šlechty z roku 1667 a kláštera benediktinů v Sázavě.

16 BERÁNEK, V. *Když plásty tekly medem*, s. 32.

17 ESTIENNE, Charles, LIÉBAULT, Jean. *L'agricvltvre et maison rvstique...* Paříž, 1578. NK ČR, sign. 17 J 14. Charles Estienne vydal roku 1554 v Paříži spis *Prædium rusticum*, který po jeho smrti přepracoval a přeložil do francouzštiny Jean Liébault.

18 PICTORIUS, Georg. *Pantopōlion...* Basilej, 1563. NK ČR, sign. 16 K 14. V tisku jsou vlastnické přípisky dánského státníka, humanisty a bibliofila Henrika Rantzaa (1526–1598) a jezuitského profesního domu na Malé Straně z roku 1733.

19 HERRERA, Alonso de. *Agricvltvra tratta da diversi antichi et moderni scrittori...* Benátky, 1583. NK ČR, sign. 17 J 22. Na titulním listu se nalézá rukopisný příspěvek Joana Baptisty Cicifola. Jedná se o italský překlad spisu *Opera de agricultura compilado de diversos autores* z roku 1513.

20 HERESBACH, Conrad. *Rei rvsticæ libri qvatvor...* Speyer, 1594. NK ČR, sign. 17 J 118. Na titulním listu se nachází rukopisný příspěvek jezuitského profesního domu na Malé Straně z roku 1677. Spis vyšel poprvé roku 1570 v Kolíně nad Rýnem.

21 JACOB, Nikolaus. *Die Rechte Bienen Kunst...* Lipsko 1614. NK ČR, sign. 17 J 76 a 17 J 154/adl.1. Jedná se o posmrtné vydání připravené německým evangelickým duchovním Casparem Höfflerem (1568–1639). Na poslední straně signatury 17 J 154/adl.1 je vepsán rukopisný příspěvek kláštera augustiniánů kanovníků v Borovanech z roku 1684. Tisk je přivázan k dílu *Oeconomia* Abrahama von Thumbshirna (1535–1593) z roku 1617, jehož majitelem byl v roce 1671 Erasmus Cotraba von Klobenstein, který ho prostřednictvím borovanského probošta Conrada Fischera (1631–1701) věnoval roku 1684 klášteru augustiniánů kanovníků v Borovanech.

hladověním včelstva a přemístěním do čistého úlu. Pomocí mouky a vody odhaloval zlodějky, ze dřeva a kovu vyráběl klíčky pro matky a poslechem rozeznával špatně zimující úl i rojovou náladu. Znal podmínky rojení, techniku sběru i zastřihávání křídel matkám.²²

Tradiční chov se odehrával v dřevěných špalcích otevřených přes kůru či v dutých klátech. V nedělitelných ležanech nebo stojanech si včely stavěly divoké pláсты přitmelené ke stropu a přilehlým stěnám. Seběmenší včelařův zásah znamenal narušení hůlkami či kříží vyztuženého díla. Pevně daná velikost úlového prostoru nedovolila reagovat na aktuální potřeby vyvolané změnou ročního období, počasí či snůšky. Ochranu před přírodními živly, škůdci a nevídanými návštěvníky zajišťovaly jihovýchodně orientované dřevěné včelíny umístěné na klidném místě s dostatkem čisté vody a nízkého porostu.²³

Během jarní prohlídky se zjišťovala síla včelstva, vyhledávala matka a odstraňovaly nečistoty. Při podřezu se odebírala pouze polovina zásob, aby v úlu zůstal dostatek potravy. Chybné provedení mívalo za následek usmrcení královny a hladovění včel. Medné pláсты se nechaly okapat a poté se lisovaly. Zahřátím zbytku se získával vosk a med určený ke krmení. Největší pozornost se soustředila na rojení, které bývalo doprovázeno kropením vodou, klepáním na kosu, házením písku či zvoněním. Za teplého podzimního dne se kontrolovaly zásoby, vymetal nepořádek, zatmelovaly škvíry, zužovala česna a rozprostíralo zateplení.²⁴

Generace včelařů mikroskopiků

Válečné události, ničivé požáry, těžba lesa holosečí, dovoz třtinového cukru, pokles spotřeby medu a vosku způsobily úpadek včelařství. Největší ránu mu zasadila hospodářská krize po třicetileté válce, která vedla k zániku brtnictví²⁵ a rozpadu domácího chovu včel. Nepříznivou situaci pomohly napravit technické vynálezy, přírodovědné objevy a odborná zoologická literatura,²⁶ u jejichž počátků stál švýcarský lékař a přírodovědec Conrad Gesner (1516–1565), autor pětisvazkové příručky *Historiae animalium* (Curych, 1551–1587).²⁷

Za zakladatele moderní entomologie bývá považován italský lékař, přírodovědec a tvůrce bestiářů Ulisse Aldrovandi (1522–asi 1605), který vydal dřevořezy ilustrovanou knihu *De animalibus insectis* (Bologna, 1602).²⁸ Propracovanější a jemnější mědirytinové vyobrazení hmyzu se poprvé objevilo v díle *Historia naturalis de insectis* (Amsterdam, 1657) polského lékaře Jana Jonstona (1603–1675).²⁹ O povznesení všeobecných vědomostí ze života hmyzu usiloval také evangelický teolog, filozof a pedagog Jan Amos Komenský (1592–1670) v učebnici *Janua linguarum reserata aurea* (Lešno, 1631),³⁰

22 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 33; CRANE, E. *The World History of Beekeeping*, s. 228–229.

23 NEPRAŠ, J. *České včelařství*, s. 47–59, 91–93.

24 KEBRLE, J. *Dějiny českého včelařství*, s. 26–38.

25 Brtnictví neboli lesní včelařství je starobylý způsob získávání medu z přírodních či umělých dutin stromů (brtí).

26 VESELÝ, V. *Včelařství*, s. 29.

27 GESNER, Conrad. *Conradi Gesneri medici Tigurini Historiae Animalium...* Curych, 1551–1558. NK ČR, sign. 16 A 26/Liber 1–4. Knihopis, K18117. Na titulních listech se nacházejí rukopisné přípisky jezuitské koleje u sv. Klimenta v Praze a jezuitské koleje v Jindřichově Hradci.

28 ALDROVANDI, Ulisse. *De animalibus insectis libri septem...* Bologna, 1602. NK ČR, sign. 16 A 24. Na titulním listu se nalézá rukopisný přípisek jezuitské koleje u sv. Klimenta v Praze.

29 JONSTON, Jan. *Historiae naturalis de insectis libri III...* Amsterdam, 1657. NK ČR, sign. 16 A 13/adl.4. Jedná se o třetí díl cyklu *Theatrum universale historiae naturalis*. Více CHOBOT, Karel. *Dějiny hmyzu v obrazech: historie a vývoj zobrazování hmyzu a ilustrace v entomologii*. Červený Kostelec, 2010, s. 71, 250–252.

30 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Janua linguarum reserata aurea...* Praha 1694. NK ČR, sign. 45 D 2. Knihopis, K04226. Na předním přidešti a na titulním listu jsou rukopisné přípisky kláštera bosých karmelitánů v Pacově. Knihu do Pacova přivezli pražští karmelitáni u kostela Panny Marie Vítězné, kteří na počátku 18. století převzali místní středověký hrad přestavěný na zámek. Na její přední desce jsou vytačena písmena „CPCD“ a na zadní desce rok „1715“. Část přípisku

naučném jazykovém slovníku *Orbis sensualium pictus* (Norimberk, 1658)³¹ a cyklu latinských divadelních her *Schola ludus seu Encyklopedia viva* (Blatný Potok, 1656).³²

Průhledné úly z tabulového skla poskytly přístup k tajemným procesům odehrávajícím se uvnitř včelí kolonie. Vědci mohli nerušeně a bez ničivých zásahů sledovat spolupráci mezi královnou, dělnicemi a trubci, stavbu voskových pláství i vývoj plodu. Zdokonalení mikroskopu umožnilo provádět anatomická pozorování, která vyústila v poznání těla a vnitřních orgánů včel. Anglický kněz Charles Butler (–1647) označil trubce za samce, italský lékař Francesco Redi (1626–1697) zpochybnil starou teorii samoplození, italský lékař a přírodovědec Marcello Malpighi (1628–1694) objevil vzdušnice a žlázy tvořící součást trávicí roury. Anglický polyhistor Robert Hooke (1635–1703) zobrazil žihadlo a nizozemský obchodník Antony van Leeuwenhoek (1632–1723) odhalil spermální trubici.³³ Mezinárodní spolupráci usnadnilo jednotné názvosloví zavedené švédským přírodopiscem Carlem von Linné (1707–1778) v díle *Systema naturae* (Leiden, 1735).³⁴

Cestu k modernímu chovu včel otevřel nizozemský přírodovědec Jan Swammerdam (1637–1680), který prováděl detailní mikroskopická pozorování a hledal nové způsoby pitev a preparací. Rozpoznal samčí a samičí pohlavní orgány, pokoušel se o umělý odchov matek a dělal pokusy s oddělky.³⁵ Královnou identifikoval jako jedinou matku celého včelstva a dělnice považoval za zakrnělé samičky předurčené k práci. Studoval krevní oběh, sledoval proměny tkání v průběhu stádia kukly a popsal sosák, jedový aparát i žihadlo.³⁶ Výsledky jeho přelomových bádání byly publikovány ve spise *Historia insectorum generalis* (Utrecht, 1669)³⁷ a v posmrtně vydaném vrcholném díle anatomického výzkumu *Bybel der Natuure* (Leiden 1737).³⁸

Generaci mikroskopiků uzavřel francouzský filozof, právník, matematik, fyzik a zoolog René Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757) pozorující včely ve skleněných příbytcích. Umístěním neoplozené matky mezi trubce se neúspěšně pokusil potvrdit všeobecně přijímanou představu o páření probíhajícím uvnitř úlu.³⁹ V letech 1734 až 1742 publikoval šestisvazkový spis *Memoires pour servir a l'histoire des insectes* (Paříž, 1734–1742), ve kterém se věnoval morfologii, ekologii a fyziologii hmyzu. O včelách pojednával pátý díl,⁴⁰ který vyšel také v německém jazyce pod názvem *Physicalisch-oeconomische Geschichte der Bienen* (Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1759).⁴¹

na titulní straně byla přepsána z „Pragensis“ na „Paczoviensis“.

31 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis...* Levoča, 1685. NK ČR, sign. 45 G 76. Knihopis, K04244. Na druhém listu přední předsádky se nachází rukopisný přípisek Martina Schwartnera z roku 1745 a na prvním listu přední předsádky tužkou kresba muže s iniciálami „SM“. Na prvním listu přední předsádky je vepsán rukopisný přípisek „Nicolaus Décsey Anno 1845 Jan 14“.

32 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Johan-Amos Comenii Schola ludus seu Encyclopaedia viva...* Amsterdam, 1657. NK ČR, sign. L 2242. Na předním přidešti je vlepeno grafické exlibris profesora pedagogiky a komeniologa Josefa Hendricha (1888–1950).

33 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 105; CHOBOT, K. *Dějiny hmyzu*, s. 229.

34 LINNÉ, Carl von. *Caroli Linnaei archiatr. reg. med. et bot. profess. Upsal. Systema naturae...* Leiden, 1756. NK ČR, sign. 65 D 2431. Na rubu titulního listu se nachází vlastnické razítko pražské lobkowiczské knihovny.

35 Oddělek je nové včelstvo s plodem a zásobami, které vzniklo oddělením ze zdrojového úlu.

36 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 105–106; CHOBOT, K. *Dějiny hmyzu*, s. 229; NEPRAŠ, J. *České včelařství*, s. 10.

37 SWAMMERDAM, Jan. *Johannis Swammerdam Amsterdammer Doctor in de Medicynen, Historia Insectorum Generalis...* Utrecht, 1669. NK ČR, sign. 16 C 9. Na předním přidešti je nalepeno grafické exlibris „JRC“.

38 SWAMMERDAM, Jan. *Bybel der Natuure...* Leiden, 1737. NK ČR, sign. 16 BB 18/T2.

39 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 106; CRANE, E. *The world History of beekiping*, s. 465.

40 RÉAUMUR, René Antoine Ferchault. *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes. Tome cinquieme...* Paříž, 1740. NK ČR, sign. 74 B 45/T.5. Kniha je označena vlastnickými razítky německého přírodovědného spolku Lotos.

41 RÉAUMUR, René Antoine Ferchault. *Physicalisch-oeconomische Geschichte der Bienen...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1759. NK ČR, sign. 65 D 126. Tisk pochází z pražské lobkowiczské knihovny.

Pobělohorský rozvoj panského velkostatku podnítil vznik hospodářských úvah zahrnujících ošetřování včelstev. Na trhu se objevily práce *Oeconomia Bohemo Austriaca* (Praha, 1666) hospodářského správce Johanna Erasma Wegenera,⁴² *Operis oeconomici* (Praha, 1679–1683) jezuitského ekonoma Kryštofa Fischera (1611–1680),⁴³ *Haus-Feld- Artzney- Koch- Kunst- und Wunder-Buch* (Norimberk, 1682) Johanna Christopha Thiema,⁴⁴ *Vollständige Hauß- und Land-Bibliothec* (Řezno, 1701–1702) Andrease Gloreze,⁴⁵ *Kern Einer vollständigen Hauß- und Landes-Wirthschafft* (Lipsko, 1718) německého spisovatele Josepha von Feldecka⁴⁶ a *Allzeit fertiger und vermehrter Hauß-Verwalter* (Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1719) německého lékaře Christopha von Hellwiga (1663–1721).⁴⁷ Největší obliby dosáhla bohatě ilustrovaná encyklopedie *Georgica curiosa aucta* (Norimberk, 1682) rakouského evangelického spisovatele Wolfa Helmhardta von Hohberga (1612–1688).⁴⁸ Za zmínku stojí také včelařské pojednání *Neugebautes und zugerichtes Immen-Hauszlein* (Halberstadt, 1669) německého evangelického teologa a učitele Johanna Grützmana (asi 1607–1681).⁴⁹

Generace včelařských pozorovatelů, experimentátorů a spisovatelů

Nevídaný rozkvět prožívalo včelařství ve druhé polovině 18. století, kdy se dočkalo podpory ze strany státních orgánů reagujících na růst počtu obyvatel, neúrodu a selské nepokoje. Prostřednictvím patentů, svobodného chovu, odborného vzdělávání, naučné literatury, hospodářských společností a finančních premií mělo dojít k zefektivnění, popularizaci a povýšení včelařství mezi obory nezbytné pro dosažení ekonomického růstu. Příznivých podmínek dokázala využít nová generace pozorovatelů, experimentátorů a spisovatelů, která se zasloužila o praktické uplatnění vědeckých poznatků.⁵⁰

Německý luteránský duchovní, autor zemědělských spisů a překladatel do srbštiny Adam Gottlob Schirach (1724–1773) zaznamenal schopnost včel vychovat matku z každé dělníčí larvy a popsal tři způsoby tvorby oddělků: v plodových truhlících, vložením plástu s larvičkami do jiného úlu a umístěním přelétáku⁵¹ s plodem na místo jiného úlu.⁵² Své poznatky publikoval například v knize *Melitto-Theologia. Die Verherrlichung des glorwürdigen Schöpfers aus der wunderwollen Biene* (Drážďany, 1767).⁵³

42 WEGENER, Johann Erasmus. *Joannis Erasmi Wegeners Oeconomia Bohemo Avstriaca...* Praha, 1666. NK ČR, sign. 49 F 21. Na titulním listu se nachází rukopisný přípisek jezuitské rezidence v Košumberku z roku 1696.

43 FISCHER, Kryštof. *Operis oeconomici...* Praha, 1679–1683. NK ČR, sign. 49 E 42. Knihopis, K02542. V prvním díle je vepsán rukopisný přípisek kláštera sester premonstrátek v Doksanech.

44 THIEME, Johann Christoph. *Haus- Feld- Artzney- Koch- Kunst- und Wunder-Buch...* Norimberk, 1700. NK ČR, sign. 17 J 57.

45 GLOREZ, Andreas. *Vollständigen Hauß- und Land-Bibliothec...* Řezno, 1701–1702. NK ČR, sign. 65 C 91/T. 1–4 a Cont.T.1–4. Knihy pocházejí z pražské lobkowiczské knihovny.

46 FELDECK, Josef von. *Kern Einer vollständigen Hauß- und Landes-Wirthschafft...* Lipsko, 1718. NK ČR, sign. 65 E 9600. Kniha pochází z fondu czerninské rodové knihovny.

47 HELLWIG, Christoph von. *Caspar Schrödters M.P. Allzeit fertiger und vermehrter, Hauß-Verwalter...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko 1719. NK ČR, sign. 17 J 98. Na předním předeštlí se nalézá rukopisný přípisek kláštera augustiniánů s kostelem sv. Kateřiny v Praze.

48 HOHBERG, Wolf Helmhardt von. *Georgica curiosa aucta...* Norimberk 1687. NK ČR, 17 A 82/T.1–2. V Národní knihovně ČR je uložené také vydání z let 1715–1716, které roku 1716 darovala Marie Arnoštka z Eggenbergu (1649–1719) jezuitské koleji v Českém Krumlově. NK ČR, sign. 17 A 50/T.1–3.

49 GRÜTZMANN, Johann. *Neugebautes und zugerichtes Im[m]en-Hauszlein...* Halberstadt 1669. NK ČR, sign. 17 L 5.

50 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 98–105; NEPRAŠ J. České včelařství, s. 31–33; VESELÝ, V. *Včelařství*, s. 29.

51 Jedná se o nástavek s plodem, zásobami a matečnickem, který včelař umístí za plného letu na místo jiného silného úlu. Navracející se létavky se v přelétáku usadí a vychovávají si novou matku. Zároveň dojde k oslabení přemístěného včelstva a odvrácení jeho nežádoucího vyvojení.

52 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 109.

53 SCHIRACH, Adam Gottlob. *Melitto-Theologia. Die Verherrlichung des glorwürdigen Schöpfers aus der wunderwollen Biene...* Drážďany, 1767. NK ČR, sign. 16 C 25.

Otázku včelích příbytků promýšlel německý luteránský duchovní a zahradník Johann Ludwig Christ (1739–1813), autor spisu *Anweisung zur nützlichsten und angenehmsten Bienenzucht für alle Gegenden* (Frankfurt nad Mohanem, 1780).⁵⁴ Pro podporu chovu silných včelstev navrhnul úl umožňující podstavování nástavků (tzv. nástavkové včelaření), jenž zjednodušoval provádění prohlídek, odebírání zásob, vychovávání matek, spojování, rozmnožování a přikrmování. Stále se ovšem jednalo o nepohyblivé dílo stavěné od stěny ke stěně.⁵⁵ Inspiraci našel u britského přírodovědce Johna Geddeho (1647–1697), který osmistěnné dělitelné úly představil v práci *A new discovery of an excellent method of bee-houses and colonies* (Londýn, 1675).⁵⁶ Problematikou se zabývali také britský lékař Joseph Warder (asi 1654–1724) v knize *The true Amazons* (Londýn, 1712)⁵⁷ či britský kněz John Thorley (1671–1759) v díle *Melissologia, or the female monarchy* (Londýn, 1744).⁵⁸ Ve Francii se nástavkovému včelaření věnoval Guillaume Louis Formanoir de Palteau (1712–) a ve Švýcarsku Cathérine Elisabeth Vicat (1712–1772).⁵⁹

V roce 1769 byla na podnět Marie Terezie (1717–1780) zřízena první státní včelařská škola na světě *Theresianische Imkerschule*. V jejím čele stanul slovinský malíř Anton Janša (1734–1773), který v rodné Breznici pečoval o více než sto včelstev. Díky mimořádnému nadání a pedagogickému talentu se stal vyhledávaným znalcem v celém Kraňsku. Společně se svými bratry odešel studovat do Vídně, kde se o jeho výjimečných schopnostech dozvěděl císařský dvůr.⁶⁰ Vedle výuky nástavkového včelaření a zkoušení budoucích učitelů se věnoval psaní odborných textů *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* (Vídeň, 1771)⁶¹ a *Des Anton Janscha sel. sehr erfahrenen Bienenwirthes und Kaisersl. Königl. Lehrers der Bienenzucht zu Wien hinterlassenen vollständige Lehre von der Bienenzucht* (Vídeň, 1775).⁶²

Klíčovou postavou byl švýcarský entomolog François Huber (1750–1831), který navzdory své slepotě objasnil roli trubců, prokázal oplodňování matek mimo úl a sestrojil tzv. listový úl s pohyblivým dílem.⁶³ Výsledky výzkumů publikoval v knize *Nouvelles observations sur les abeilles, adressées a m Charles Bonnet* (Ženeva, 1792).⁶⁴ Z roku 1795 pochází dvoudílná kniha *Kritische Geschichte der Meinungen von dem Geschlechte der Bienen* (Lipsko, 1795) německého luteránského duchovního, učitele a ekonoma Johanna Ernsta Spitznera (1731–1805).⁶⁵

54 Ve fondu NK ČR se nachází pozdější vydání. CHRIST, Johann Ludwig. *Anweisung zur nützlichsten und angenehmsten Bienenzucht für alle Gegenden...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1815. NK ČR, sign. RF F 002778.

55 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 109–110.

56 GEDDE, John. *Apiarium Anglicum, Oder: Dervollkommene Bienen-Meister...* Lipsko, 1727. NK ČR, sign. 17 K 550. Jedná se o německý překlad spisu Johna Geddeho.

57 WARDER, Joseph. D. *Joseph Warder's Eines berühmten Englischen Medici Wehr- und wahrhaffte Amazonen...* Hannover, 1718. NK ČR, sign. 65 E 6938 (z pražské lobkowiczské knihovny) a 17 J 103. V Národní knihovně ČR je uložena také vydání z roku 1721. NK ČR, sign. 65 E 5986. Kniha pochází z pražské lobkowiczské knihovny.

58 THORLEY, John. *Sammlung einiger die Bienenzucht...* Gotha a Göttingen, 1766. NK ČR, sign. 17 G 39. Jedná se o německý překlad připravený Abrahamem Gotthelfem Kästnerem (1719–1800).

59 VESELÝ, V. *Včelařství*, s. 31–32.

60 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 101–102.

61 JANŠA, Anton. *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen*. Vídeň 1771. NK ČR, sign. 17 J 165 a G IX 61 (z knihovny Kinských).

62 V historických fondech Národní knihovny ČR se nachází pouze český překlad. JANŠA, Anton. *Antonjina Janssa welmi zběhleho Wčeláře A beywalého Cysařského, Kralowského Včitele Vměnj O Chowánj Wčel we Wýdni podstatná Včenj, a Zpráva O Chowánj Wčel ...* Praha, 1777. NK ČR, sign. 54 J 12467 a I 68809 neúplný. Knihopis, K03507.

63 BERÁNEK, V. *Když pláсты tekly medem*, s. 110.

64 HUBER, François. *Neue Beobachtungen über die Bienen: in Briefen an Herrn Carl Bonnet...* Drážďany, 1793. NK ČR, sign. 17 D 76. Jedná se o německý překlad pořízený Johannem Riemem.

65 SPITZNER, Johann Ernst. *Kritische Geschichte der Meinungen von dem Geschlechte der Bienen...* Lipsko 1795. NK ČR, sign. 17 F 15/T.1, T.2.

Včelařskou problematiku reflektovala všeobecná encyklopedie *Oeconomische Encyclopädie* (Berlín, 1773–1858), jejichž prvních 72 svazků připravil německý lékař a přírodovědec Johann Georg Krünitz (1728–1796).⁶⁶ Značnou oblibu díla dokládá brněnský patisk vydávaný Josefem Jiřím Trasslerem (1759–1816) a jeho nástupci v letech 1787 až 1833.⁶⁷ Bohatě ilustrovaný čtyřsetstránkový souhrn včelařských poznatků vyšel také samostatně pod názvem *Das Wesentlichste der Bienen-Geschichte und Bienen-Zucht, für den Naturliebhaber, Landmann und Gelehrten* (Berlín, 1774).⁶⁸

Počátky česky psané odborné včelařské literatury

Probíhající racionalizace včelařských postupů vyvolala potřebu česky psané odborné literatury, která by zohledňovala místní poměry a zvyklosti.⁶⁹ Nejstarší příručka dostupná českému čtenářskému publiku nese název *Výtah z novozkušného včelaře, aneb Krátké jednání o včeličkách*.⁷⁰ Překlad německé knihy byl poprvé vytištěn roku 1775 ve Skalici u Josefa Antonína Škarnicla (1729–1813).⁷¹ Neznámý autor ještě nerozuměl okolnostem rozmnožování, matku nazýval králem a zlodějství řešil usmrcováním. Navzdory častým zjednodušením, pověřeným radám a zastaralým závěrům se jednalo o velmi rozšířenou práci.⁷²

Mnohem kvalitnější informace nabízela Janšova učebnice *Podstatná učení a zpráva o chování včel*, kterou z německého originálu přeložil prefekt malostranského gymnázia Jan Trutnovský (1725–1788).⁷³ Nenápadný tisk o 206 stranách a 214 paragrafech vyšel v Praze roku 1777 nákladem Jana Josefa Gröbela (–1780). Skládal se z překladatelova úvodního slova, obsahu, teoretického a praktického výkladu, abecedně řazeného věcného rejstříku a sedmi obrazových příloh se včelami, plásty, úly, včelíny, včelařskými potřebami a kočovným vozem. Stal se vítaným podkladem pro venkovské faráře, lékaře, učitele a úředníky rozšiřující pokrokové myšlenky mezi širší vrstvy obyvatelstva.

Průkopníkem tohoto tzv. rozumového včelaření v našem prostředí byl katolický farář Josef Antonín Janiš (1749–1821), který v roce 1789 zveřejnil spis *Aučinlivé spravování*

66 KRÜNITZ, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines System der Land-Haus- und Staats-Wirthschaft... Vierter Theil, von Baum bis Biene...* Berlín, 1774. NK ČR, sign. 17 H 2/T.4. Na rubu titulního listu se nachází černé kulaté razítko „BS“.

67 KRÜNITZ, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus- und Land-wirthschaft... Vierter Theil, von Baum bis Biene...* Brno 1787. NK ČR, sign. 17 H 763/T.4. Více viz Encyklopedie knihy. Dostupné z: Encyklopedie – Encyklopedie knihy [cit. 2025-01-05].

68 KRÜNITZ, Johann Georg. *Das Wesentlichste der Bienen-Geschichte und Bienen-Zucht...* Berlín, 1774. NK ČR, sign. 17 J 237. Na přední předsádce je rukopisná poznámka „Geschenk des h. Landesgerichts-rathes Neumann 18 14/10 65“.

69 První původní český odborný včelařský text sepsal katolický kněz Martin Klíma (1744–1828) v roce 1779. Jeho *Škola včelní* se dochovala pouze ve formě rukopisu a německého vydání z roku 1790. V roce 2003 vyšla edice rukopisu. KLÍMA, Martin, HŘEBENÁŘOVÁ, Martina (ed.) a ČERNÝ, Ivan (ed.). *Škola včelní, v které jistý a jasný způsob se dává, to tak sladké a výborné hospodářství vyhlížeti a zlepšiti: k užítu milovníkům téhož umění založena 1779.* [Opatovice], 2023.

70 Více o česky psané včelařské literatuře BERÁNEK, V. *Když plásty tekly medem*, s. 121–136; HŘEBENÁŘOVÁ, Martina. *Včelařství v Čechách a na Moravě v 16.–18. století ve světle tištěných příruček. Český lid 111*, 2024, č. 1, s. 77–112.

71 *Výtah Znowo-skusseného Wčelaře, aneb Krátké Gednánj o Wčeličkách...* Skalica, 1775. Knihopis, K03508.

72 *Weytah znowo-skusseného Wčelaře. Totiž: Krátké Gednánj o Wčeličkách...* Litomyšl, 1784. NK ČR, sign. 54 S 388. Knihopis, K18321. Na titulním listu se nalézá vlastnické razítko „Knihovna Milnerovskii“. V Národní knihovně ČR jsou uložena také vydání z roku 1792 (NK ČR, sign. 54 Se 55. Knihopis, K03509), z roku 1799 (NK ČR, sign. 54 K 4852. Knihopis, K03510) a asi z rozmezí let 1799 až 1828 (NK ČR, sign. 54 K 9858. Knihopis, K18359). Na titulním listu signatury 54 K 9858 je vepsán rukopisný přípisek „Stephani Marteo“.

73 JANŠA, Anton. *Antonjina Janssa welmi zběhlehého Wčeláře A beywalého Cysařského, Kralowského Včitele Vměnj O Chowánj Wčel we Wýdni podstatná Včenj, a Zpráva O Chowánj Wčel...* Praha, 1777. NK ČR, sign. 54 J 12467 a I 68809 neúplný. Knihopis, K03507. Na rubu titulního listu neúplného exempláře se nachází vlastnické razítko ekonoma, národohospodáře, ředitele Živnostenské banky, sběratele a bibliofila Jaroslava Preisse (1870–1946).

včel pro obecného krajana v Království českém (Praha, 1789).⁷⁴ V patnácti kapitolách představil levný systém ošetřování včelstev ve špalkových úlech rozdělených do přihrádek a jako první na světě popsal objev partenogeneze⁷⁵ u včel. V roce 1788 přezkoumal tvrzení Adama Gottloba Schiracha o schopnosti včel vychovat si matku z každého dělního vajíčka. Do osiřelého úlu bez plodu a trubců umístil plást s nejmladším plodem, ze kterého si včelstvo vychovalo matku kladoucí pouze trubčí vajíčka. Dokázal, že z neoplozených vajíček vzejdou trubci a z oplozených matky a dělnice. Zároveň zaregistroval schopnost dělnic (trubčic) pokládat v nepřítomnosti královny trubčí vajíčka. Na závěr umístil měsíční kalendář prací, výkladový slovník základních pojmů, abecední rejstřík a dvě rozkládací přílohy s vyobrazením včelínů, úlů a včelařských potřeb. Jeho příručka vydaná také v německém jazyce je dodnes považována za poklad českého včelařství.⁷⁶

Z roku 1792 pochází *Obsah potřebných naučení a pravidel vedle kterýchž se včely rozšafně a s užtkem opatrovati dají* slovenského evangelického duchovního Jána Glosia (1764–1794) působícího v obci Roštár u Rožňavy.⁷⁷ Kniha o 111 stranách a 96 paragrafech vyšla v Banské Bystrici u Jana Josefa Tumlera (činný 1783–1794). Skládala se z předmluvy, teoretického a praktického dílu a přídávku o včelím bodnutí. Znalá rozdílné velikosti včelích buněk, odlišné složení krmných kaší, původ vosku, okolnosti rojení i příčiny zlodějství.

Zastánci rozumového včelaření přinášeli podrobné návody na promyšlený chov včel. Vysvětlovali nevýhody tradičního způsobu ošetřování, napravovali omyly a zprostředkovali nové objevy. Zaměřovali se na biologii včel, rozmnožování, vývoj plodu, původ vosku a vzhled buněk. Prosazovali rozběrné úly, plánované rojení, tvorbu oddělků a umělý chov matek. Varovali před neopatrnou manipulací s medem, která mohla zapříčinit zlodějinu.⁷⁸ Radili investovat do uzamykatelných včelínů zajišťujících teplo, klid, čistotu a ochranu před větrem, sluncem i nevíтанými návštěvníky. Vyzývali k řízenému zavčelení krajiny, kočování za včelí pastvou, vysazování medonosných rostlin a zakládání včelařských organizací. Zvýšenou pozornost věnovali prevenci nemocí a ochraně proti škůdcům.

Dřívější majitelé knih

Během průzkumu včelami se zabývajících starých tisků uložených v Národní knihovně ČR byly evidovány provenienční znaky vypovídající o dřívějších majitelích, místě, době a způsobu nabytí. Jednalo se o rukou psané vlastnické přípisky, dedikace a poznámky, signaturové štítky, razítka, tištěná exlibris, kresbu a slepotisková supralibros nacházející se na předešlích, předsádkách, titulních listech, konci textů a vazbách.

74 JANIŠ, Josef Antonín. *Jozefa Antonína Janisse Faráře w Hostiwaři aučinliwé sprawowánj Wčel pro obecného Kragana w Králowstwj Česekém*... Praha, 1789. NK ČR, sign. 54 G 11059. Knihopis, K03501. Na rubu přední předsádky je rukou vepsáno „Localiae Duschowiensis Nro 84“.

75 Partenogeneze neboli samobřezost znamená vývoj jedince z neoplozeného vajíčka.

76 JANIŠ, Josef Antonín. *Des Joseph Anton Janisch Pfarrers in Hostiwař Praktische Bienenpflege für den Landmann im Königreiche Böhmeim*... Praha, 1789. NK ČR, sign. 49 D 78, 17 H 355 a 17 J 635. Na titulním listu signatury 17 H 355 se nacházejí vlastnická razítka „C. R. Gymn. Neo: Prag.“ a „Bibliothek k. k. Staats-Gymnasium Prag-Neustadt“.

77 GLOSIUS, Ján. *Obsah Potřebných Navčenj a Prawdél wedlé kterýchž se Wčely rozssafně a s vžitkem opatrowati dají*... Banská Bystrica, 1792. NK ČR, sign. 54 Se 107 a 54 K 14574. Knihopis, K02714. Na předním předeští signatury 54 K 14574 se nalézá tištěné exlibris „C. k. Český ústav učitelský v Praze“ a na titulním listu razítko „Knihovna c. k. Ústavu ku vzdělávání učitelů v Praze“.

78 Zlodějinou bývá označováno loupeživé chování včel, jehož cílem je získat medné zásoby z okolních úlů.

Nejpočetnější skupinu tvořily svazky ze zrušených jezuitských a klášterních knihoven.⁷⁹ Zastoupeny byly jezuitské koleje sv. Klimenta (Praha), v Jindřichově Hradci a v Českém Krumlově, jezuitský profesní dům na Malé Straně (Praha), jezuitská rezidence v Košumberku a kláštery bosých augustiniánů u kostela sv. Václava na Zderaze (Praha), augustiniánů s kostelem sv. Kateřiny (Praha), benediktinů v Sázavě, augustiniánů kanovníků v Borovanech, bosých karmelitánů u kostela Panny Marie Vítězné na Malé Straně (Praha), bosých karmelitánů v Pacově a sester premonstrátek v Doksaněch.

Menší část tisků pocházela z rodové knihovny Kinských, czerninské a pražské lobkowiczské knihovny. Kulaté razítko „Knihovna Milnerovskii“ na titulním listu *Vejtahu z novozkušného včelaře* (Litomyšl, 1784) by mohlo odkazovat na rodinu Milnerů odvozující svůj původ od šlechtického rodu Milnerů z Milhauzu.⁸⁰ Jednoznačné označení nesly knihy nejstaršího německého přírodovědného spolku Lotos, Gymnázia na Novém Městě Pražském a Učitelského ústavu v Praze.

Tištěné a rukopisné provenienční znaky odhalily známé i blíže neurčené majitele a dárce, kterými byli Karel Vrabský (1565), luteránský teolog Frans Alard (–1578), Nicolaus Tritzmannus (1585), Adauctus Hanibaldus (1585), dánský státník, humanista a bibliofil Henrik Rantzau (1526–1598), Jan Václav Šlechta (1667), Erasmus Cotraba von Klobenstein (1671, 1684), borovanský probošt Conrad Fischer (1631–1701), kněžna Marie Arnoštka z Eggenbergu (1649–1719), Martin Schwartner (1745), Nicolaus Décsey (1845), Neumann (1865), ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss (1870–1946), komeniolog Josef Hendrich (1888–1950), Joann Baptista Cicifol a Stephan Marteo.

Přední přideštit *Herbáře: jinak Bylináře...* (Praha, 1562) posloužilo roku 1565 Karlu Vrabskému k zapsání návodu na zastavení krvácení.⁸¹ V roce 1579 zakoupil dánský bibliofil Henrik Rantzau (1526–1598) z pozůstalosti luteránského teologa Franse Alarda (–1578) tisk *De agricultura, omnibusque plantarum...* (Basilej, 1538).⁸² Dedikační přípisek v knize *Libri de re rustica...* (Florence, 1515) se stal důkazem přátelské náklonnosti mezi Nikolasem Tritzmannem a Adauctem Hanibaldem.⁸³

Knihovnu borovanského kláštera v roce 1684 obohatil Erasmus Cotraba von Klobenstein o spis *Oeconomia* (Lipsko, 1617).⁸⁴ Mecenášskou jezuitské koleje v Českém Krumlově byla Marie Arnoštka z Eggenbergu (1649–1719), která jí roku 1716 věnovala aktuální vydání Hohbergovy encyklopedie (Norimberk, 1715–1716).⁸⁵ Přepsání přípisu z „Pragensis“ na „Paczoviensis“ naznačovalo přesun knihy *Janua linguarum reserata aurea* (Praha, 1694) z pražského kláštera bosých karmelitánů u kostela Panny Marie Vítězné do nově založeného kláštera v Pacově.⁸⁶ Naučný jazykový slovník *Orbis sensualium pictus quadrilinguis...* (Levoča, 1685) patřil roku 1745 Martinu Schwartnerovi, jehož rukopisný přípisek byl doplněn kresbou muže s iniciálami „SM“.⁸⁷

79 Více CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena, PALÍČKOVÁ, Tereza a VACKÁŘOVÁ, Jana. Jezuitské fondy Národní knihovny ČR ve světle provenienčního průzkumu. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 66, 2021, č. 1–2, s. 27–43.

80 NK ČR, sign. 54 S 388.

81 NK ČR, sign. 54 B 3.

82 NK ČR, sign. 17 J 61.

83 NK ČR, sign. 6 H 80.

84 NK ČR, sign. 17 J 154.

85 NK ČR, sign. 17 A 50/T. 1–3.

86 NK ČR, sign. 45 D 2.

87 NK ČR, sign. 45 G 76.

Závěr

Včelařství bylo až do poloviny 18. století konzervativním oborem bez výrazných změn. Venkovské obyvatelstvo si své osvědčené postupy pečlivě střežilo a předávalo ústně. První teorie o včelaření vznikly už ve starověkém Řecku a Římě na základě pozorování a pokusů. Přesto ale zůstávalo mnoho záhad jako rozmnožování včel či výroba medu a vosku, což vedlo k mýtickým představám o jejich původu.

Římská říše rozšířila úlové včelaření do dalších zemí a jeho rozvoj dále podpořilo křesťanství rostoucí poptávkou po vosku. Kláštery shromažďovaly a překládaly antická díla a přirození nositeli a tvůrci pokroku se stávali duchovní propojující teoretické znalosti s praktickými včelařskými dovednostmi. S knihtiskem se odborné včelařské znalosti začaly šířit rychleji díky levnější produkci knih. Využitím zázračných vlastností včelích produktů v lidovém léčitelství a lékařství se zabývaly zejména herbáře a od poloviny 16. století se začaly objevovat praktické texty přinášející nová zjištění z oblasti biologie včel.

Průhledné úly z tabulového skla zajistily přístup do dosud skrytého světa včelího společenství. Vědci mohli sledovat spolupráci mezi královnou, dělnicemi a trubci, stavbu voskových pláství i vývoj plodu. Mikroskopická pozorování vyústila v poznání těla a vnitřních orgánů včel. Byla zpochybněna stará teorie samoplození, královna prohlášena za samičku a prokázána role trubců při páření. Propracované mědirytinové studie zobrazovaly detailní zvětšeniny pohlavních orgánů, nohou, sosáků, jedového aparátu, žihadel, očí a pláství.

O uplatnění vědeckých poznatků v praxi se zasloužila generace pozorovatelů, experimentátorů a spisovatelů, která využila příznivých podmínek vytvořených osvícenskými reformami. Na trhu se nalézala celá řada příruček s podrobnými návody na tvorbu oddělků, umělý chov matek a výrobu nástavkových úlů. Hlavními propagátory rozumového včelaření se stali venkovští duchovní, učitelé, lékaři a úředníci. Včelařská problematika pronikala také do jazykových učebnic, naučných slovníků, hospodářských úvah a souborných encyklopedií.

Převratné objevy, nové chovatelské postupy a zahraniční spisy stály u zrodu česky psané odborné literatury, která zohledňovala místní přírodní podmínky, dostupné materiály, finanční možnosti a dosavadní zvyklosti. Vysvětlovala nevýhody tradičního chovu, napravovala omyly a představovala moderní metody. Obsahovala jedinečný návrh na rozdělení oblíbených špalkových úlů do přihrádek a první popis partenogeneze u včel.

Novodobá specializovaná včelařská literatura otevřela cestu k řízenému chovu silných, zdravých a výkonných včelstev, která v průběhu 19. století vyvrcholila vynalezením pohyblivého díla, mateří mřížky, umělých mezistěn a medometu. Počáteční nedůvěru vůči novým postupům pomohly překonat včelařské spolky, sjezdy, výstavy a časopisy. Navzdory dlouhému a intenzivnímu přírodovědnému výzkumu si včely dodnes uchovaly část svých tajemství, která nedokáže rozklíčovat ani dnešní věda.

Během průzkumu starých tisků o včelařství v historickém fondu Národní knihovny ČR byly zaznamenány provenienční znaky odhalující původ, dřívější majitele a historii knih. Nejvíce svazků pochází ze zrušených jezuitských a klášterních knihoven, což odráží roli církevních institucí jako důležitých center vzdělanosti. Knihy byly také součástí rodových knihoven šlechtických rodů, které si zakládaly na vzdělanosti a podporovaly přírodní vědy. Šlechta se často zajímala o hospodářství a zemědělství, včetně včelařství, které bylo považováno za prestižní a užitečnou činnost spojenou s ekonomickou soběstačností panství.

Menší podíl tisků zabývajících se včelařením se nacházel i v knihovnách vzdělávacích a vědeckých institucí, jako byla knihovna přírodovědného spolku Lotos, Gymnázium na Novém Městě pražském či Učitelství ústav v Praze. To naznačuje, že včelařství bylo nejen tradičním řemeslem, ale i předmětem akademického bádání a výuky.

Mezi vlastníky knih se objevovaly významné osobnosti jako dánský bibliofil Henrik Rantzau, kněžna Marie Arnoštko z Eggenbergu či bankéř Jaroslav Preiss. Provenienční poznámky, razítka a přípisky odhalily nejen změny v držení knih, ale i zajímavé historické souvislosti, například přátelské dedikace, mecenášství nebo praktické využití knih (např. recept na zastavení krvácení).

Je tedy zřejmé, že včelařská literatura se nacházela ve všech typech knihoven, což dokládá její široký význam a rozšíření napříč společenskými vrstvami. Široká provenienční různorodost včelařské literatury ukazuje, že včelaření nebylo pouze záležitostí venkovského obyvatelstva, ale přitahovalo pozornost jak církevních kruhů a šlechty, tak i vzdělávacích institucí, čímž významně přispívalo k uchovávaní a šíření znalostí napříč generacemi.

Obrazové přílohy

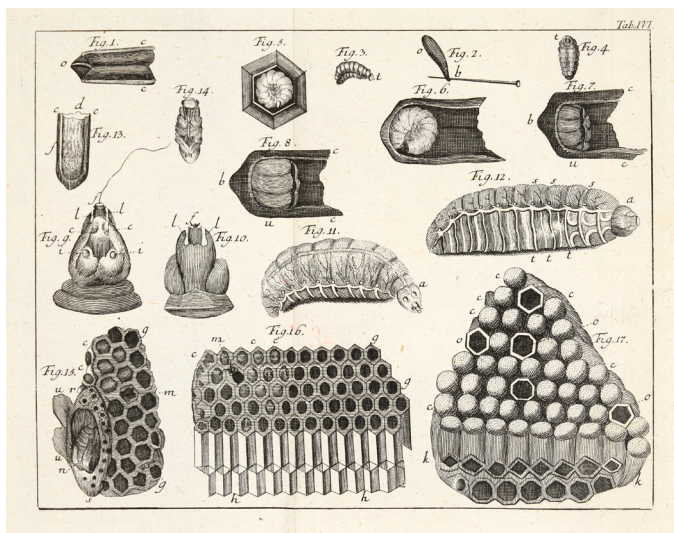
Obr. 1 Ochranu brtí proti medvědům zajišťovaly zavěšené špalky, které se po odhození vrátily na původní místo.

KRÜNITZ, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie... Vierter Theil, von Baum bis Biene...*

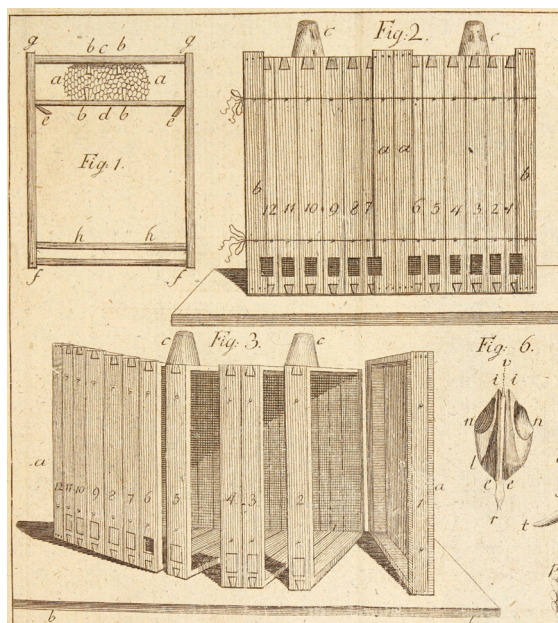
Berlín 1774. NK ČR, sign. 17 H 2/T4.

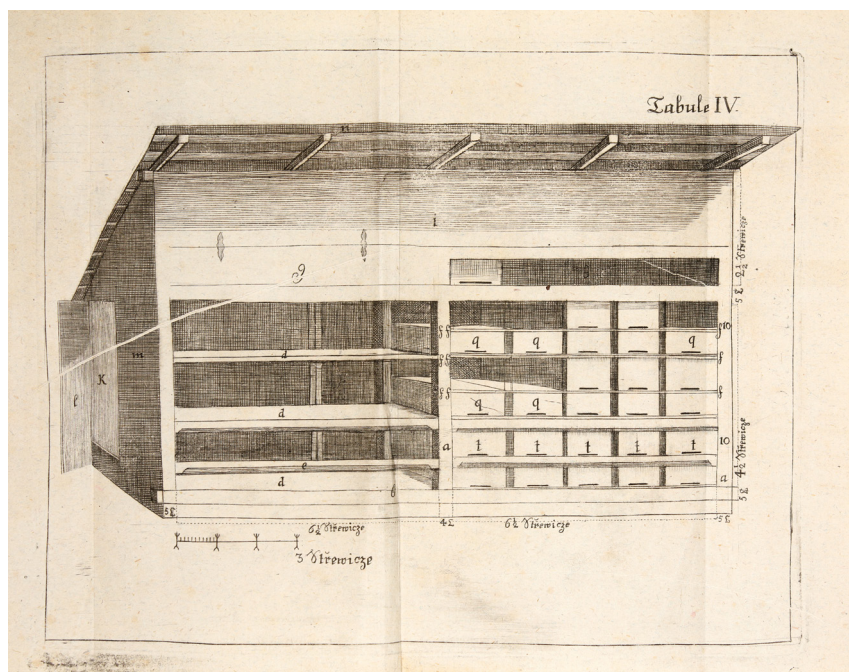
Obr. 2 Chytání rojů patřilo mezi nejdůležitější včelařské práce.
JACOB, Nikolaus. *Die Rechte Bienen Kunst...* Lipsko 1614. NK ČR, sign. 17 J 76.

Obr. 3 Vývoj včelího plodu v plástové buňce.
RÉAUMUR, René Antoine Ferchault. *Physicalisch-oeconomische Geschichte der Bienen...*
Frankfurt nad Mohanem a Lipsko 1759. NK ČR, sign. 65 D 126.

Obr. 4 Švýcarský entomolog François Huber (1750–1831) sestavil listový úl s pohyblivým dílem.
HUBER, François. *Neue Beobachtungen über die Bienen: in Briefen an Herrn Carl Bonnet...*
Drážďany 1793. NK ČR, sign. 17 D 76.

Obr. 5 Jihovýchodně orientované včelíny měly zajišťovat ochranu před přírodními živly, škůdci a nevitnými návštěvníky.
JANŠA, Anton. *Antonjina Janssa welmi zběhlehého Wčeláře A beywalého Cysařského, Kralowského Včitele Vměňj O Chowánj Wčel we Wýdni podstatná Včenj, a Zpráva O Chowánj Wčel...* Praha 1777. NK ČR, sign. I 68809.

Obr. 6 Na titulním listu vepsané rukopisné přípisky vypovídají o putování knihy mezi luteránským teologem Fransem Alardem (~1578), dánským státníkem, humanistou a bibliofilem Henrikem Rantzauem (1526–1598) a jezuitským profesním domem na Malé Straně. CRESCENZI, Pietro de'. *De agricultura, omnibusque plantarum, & animalium generibus, libri xii...* Basilej 1538. NK ČR, sign. 17 J 61.

Seznam literatury a elektronických zdrojů:

ADAMEC, František. *Jubilejní památník včelařů moravských: na památku 50letého jubilea spolku sdruz. včelařů moravských*. Brno: Nákladem Zemského ústředního spolku včelařského pro markrabství moravské, 1904.

BERÁNEK, Vladimír. *Když pláсты tekly medem: medařská hospodářství, práva, soudnictví, příběhy*. Praha: Ostrov, 2003. ISBN 80-86289-31-1.

BERANOVÁ, Magdalena a KUBAČÁK, Antonín. *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha: Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-113-4.

CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena; PALÍČKOVÁ, Tereza a VACKÁŘOVÁ, Jana. Jezuitské fondy Národní knihovny ČR ve světle provenienčního průzkumu. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 66, 2021, č. 1–2, s. 27–43.

- CRANE, Eva. *The world history of beekeeping and honey hunting*. London: Routledge, 1999. ISBN 0-415-92467-7.
- Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku. Dostupné z: https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana&oldid=17942. [cit. 2025-01-17].
- FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2006. ISBN 80-7050-456-0.
- HEJNOVÁ, Miroslava. *Historické fondy Národní knihovny ČR: průvodce*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2007. ISBN 978-80-7050-483-3.
- HŘEBENÁŘOVÁ, Martina. Včelařství v Čechách a na Moravě v 16.–18. století ve světle tištěných příruček. *Český lid: Czech Ethnological Journal* 111, 2024, č. 1, s. 77–112.
- CHOBOT, Karel. *Dějiny hmyzu v obrazech: historie a vývoj zobrazování hmyzu a ilustrace v entomologii*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-31-1.
- KEBRLE, Josef. *Dějiny českého včelařství*. Praha: Zemské ústředí českých včelařů, 1922.
- KLÍMA, Martin; HŘEBENÁŘOVÁ, Martina (ed.) a ČERNÝ, Ivan (ed.). *Škola včelíní, v které jistý a jasný způsob se dává, to tak sladké a výborné hospodářství vyhlížeti a zlepšiti: k užítu milovníkům téhož umění založena 1779*. [Opatovice]: PSNV, 2023. ISBN 978-80-907079-9-3.
- NEPRAŠ, Josef. *České včelařství*. 1. vyd. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1971. 335 s. Živočišná výroba.
- VESELÝ, Vladimír a kol. *Včelařství*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1985.
- ZUB, Felix Emerich. *Příspěvky k dějinám včelařství v Čechách vůbec a na Třeboňsku zvláště*. Jindřichův Hradec: Landfras, 1904.

Seznam pramenů:

- ALDROVANDI, Ulysse. *De animalibus insectis libri septem...* Bologna, 1602. NK ČR, sign. 16 A 24.
- ARISTOTELÉS. *Avgvstini Niphi medicis philosophi Svessani Expositiones in omnes Aristotelis libros. De Historia animalium...* Benátky, 1545. NK ČR, sign. 16 H 11.
- CATO CENSORIUS, Marcus Porcius, VARRO REATINUS, Marcus Terentius, COLUMELLA, PALLADIUS, Rutilius Taurus Aemilianus. *Libri de re rustica...* Florencie, 1515. NK ČR, sign. 6 H 80.
- CRESCENZI, Pietro de'. *De agriculvtra, omnibvsqve plantarum, & animalium generibus, libri xii...* Basilej, 1538. NK ČR, sign. 17 J 61.
- ČERNÝ, Jan. *Knieha lekarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz...* Norimberk, 1517. NK ČR, sign. 54 A 62.
- ESTIENNE, Charles, LIÉBAULT, Jean. *L'agriculvtre et maison rvstique...* Paříž, 1578. NK ČR, sign. 17 J 14.
- FELDECK, Josef von. *Kern Einer vollständigen Hauß- und Landes-Wirthschafft...* Lipsko, 1718. NK ČR, sign. 65 E 9600.
- FISCHER, Kryštof. *Operis oeconomici...* Praha, 1679–1683. NK ČR, sign. 49 E 42.
- GEDDE, John. *Apiarium Anglicum, Oder: Dervollkommene Bienen-Meister...* Lipsko, 1727. NK ČR, sign. 17 K 550.
- GESNER, Conrad. *Conradi Gesneri medici Tigurini Historiæ Animalium...* Curych, 1551–1558. NK ČR, sign. 16 A 26/Liber 1–4.
- GLOREZ, Andreas. *Vollständigen Hauß- und Land-Bibliothec...* Řezno, 1701–1702. NK ČR, sign. 65 C 91/T. 1–4 a Cont.T. 1–4.
- GLOSIUS, Ján. *Obsah Potřebných Navčenj a Prawdél wedlé kterýchž se Wčely rozssafně a s vžitkem opatrowati dagj...* Banská Bystrica, 1792. NK ČR, sign. 54 Se 107 a 54 K 14574.
- GRÜTZMANN, Johannes. *Neugebautes und zugerichtes Im[m]en-Hauszlein...* Halberstadt, 1669. NK ČR, sign. 17 L 5.
- HELLWIG, Christoph von. *Caspar Schröders M. P. Allzeit fertiger und vermehrter, Hauß-Verwalter...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1719. NK ČR, sign. 17 J 98.
- HERESBACH, Conrad. *Rei rvsticæ libri qvatvor...* Speyer, 1594. NK ČR, sign. 17 J 118.

- HERRERA, Alonso de. *Agricoltrva tratta da diversi antichi et moderni scrittori...* Benátky, 1583. NK ČR, sign. 17 J 22.
- HOHBERG, Wolf Helmhardt von. *Georgica curiosa aucta...* Norimberk, 1687. NK ČR, sign. 17 A 82/T. 1–2.
- HOHBERG, Wolf Helmhardt von. *Georgica curiosa aucta...* Norimberk, 1715–1716. NK ČR, sign. 17 A 50/T. 1–3.
- HUBER, François. *Neue Beobachtungen über die Bienen: in Briefen an Herrn Carl Bonnet...* Drážďany, 1793. NK ČR, sign. 17 D 76.
- CHRIST, Johann Ludwig. *Anweisung zur nützlichsten und angenehmsten Bienenzucht für alle Gegenden...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1815. NK ČR, sign. RF F 002778.
- JACOB, Nikolaus. *Die Rechte Bienen Kunst...* Lipsko, 1614. NK ČR, sign. 17 J 76 a 17 J 154/adl.1.
- JANIŠ, Josef Antonín. *Des Joseph Anton Janisch Pfarrers in Hostiwař Praktische Bienenpflege für den Landmann im Königreiche Böhme...* Praha, 1789. NK ČR, sign. 49 D 78, 17 H 355 a 17 J 635.
- JANIŠ, Josef Antonín. *Jozefa Antonjina Janisse Faráře w Hostiwaři aučinliwé sprawowánj Wčel pro obecného Kragana w Králowstwj Českém...* Praha, 1789. NK ČR, sign. 54 G 11059.
- JANŠA, Anton. *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen.* Vídeň, 1771. NK ČR, sign. 17 J 165 a G IX 61.
- JANŠA, Anton. *Antonjina Janssa welmi zběhlehého Wčeláře A beywalého Cysařského, Kralowského Včitele Vměnj O Chowánj Wčel we Wýdni podstatná Včenj, a Zpráva O Chowánj Wčel...* Praha, 1777. NK ČR, sign. 54 J 12467 a I 68809 neúplný.
- JONSTON, Jan. *Historiae naturalis de insectis libri III...* Amsterdam, 1657. NK ČR, sign. 16 A 13/adl.4.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Janua lingvarum reserata aurea...* Praha, 1694. NK ČR, sign. 45 D 2.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Johan-Amos Comenii Schola ludus seu Encyclopaedia viva...* Amsterdam, 1657. NK ČR, sign. L 2242.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis...* Levoča, 1685. NK ČR, sign. 45 G 76.
- KRÜNITZ, Johann Georg. *Das Wesentlichste der Bienen-Geschichte und Bienen-Zucht...* Berlín, 1774. NK ČR, sign. 17 J 237.
- KRÜNITZ, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines System der Land-Haus- und Staats-Wirtschaft... Vierter Theil, von Baum bis Biene...* Berlín, 1774. NK ČR, sign. 17 H 2/T.4.
- KRÜNITZ, Johann Georg. *Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus- und Landwirthschaft... Vierter Theil, von Baum bis Biene...* Brno, 1787. NK ČR, sign. 17 H 763/T. 4.
- LINNÉ, Carl von. *Caroli Linnaei archiatr. reg. med. et bot. profess. Upsal. Systema naturae...* Leiden, 1756. NK ČR, sign. 65 D 2431.
- MATTIOLI, Pietro Andrea. *Herbarz: ginak Bylináf...* Praha, 1562. NK ČR, sign. 54 B 3.
- PICTORIUS, Georg. *Pantopōlion...* Basilej, 1563. NK ČR, sign. 16 K 14.
- PLINIUS, Starší, C. *Plinii. Secundi. Verone[n]sis Historiae naturalis Libri. xxxvii...* Benátky, 1507. NK ČR, sign. 6 B 62.
- RÉAUMUR, René Antoine Ferchault. *Mémoires pour servir a l'histoire des insectes. Tome cinquieme...* Paříž, 1740. NK ČR, sign. 74 B 45/T.5.
- RÉAUMUR, René Antoine Ferchault. *Physicalisch-oeconomische Geschichte der Bienen...* Frankfurt nad Mohanem a Lipsko, 1759. NK ČR, sign. 65 D 126.
- SCHIRACH, Adam Gottlob. *Melitto-Theologia. Die Verherrlichung des glorwürdigen Schöpfers aus der wunderwollen Biene...* Drážďany, 1767. NK ČR, sign. 16 C 25.
- SPITZNER, Johann Ernst. *Kritische Geschichte der Meinungen von dem Geschlechte der Bienen...* Lipsko, 1795. NK ČR, sign. 17 F 15/T.1, T.2.
- SWAMMERDAM, Jan. *Bybel der Natuure...* Leiden, 1737. NK ČR, sign. 16 BB 18/T.2.
- SWAMMERDAM, Jan. *Johannis Swammerdam Amsterdammer Doctor in de Medicynen, Historia Insectorum Generalis...* Utrecht, 1669. NK ČR, sign. 16 C 9.
- THIEME, Johann Christoph. *Haus- Feld- Artzney- Koch- Kunst- und Wunder-Buch...* Norimberk, 1700. NK ČR, sign. 17 J 57.

THORLEY, John. *Sammlung einiger die Bienenzucht...* Gotha a Göttingen, 1766. NK ČR, sign. 17 G 39.

VERGILIUS. *Georgicorum libri qvatvor Pvb. Virgilii Maronis...* Basilej, 1539. NK ČR, sign. 7 H 3/adl.2.

WARDER, Joseph. D. *Joseph Warder's Eines berühmten Englischen Medici Wehr- und wahrhaffte Amazonen...* Hannover, 1718. NK ČR, sign. 65 E 6938 a 17 J 103.

WARDER, Joseph. D. *Joseph Warder's Eines berühmten Englischen Medici Wehr- und wahrhaffte Amazonen...* Hannover, 1721. NK ČR, sign. 65 E 5986.

WEGENER, Johann Erasmus. *Joannis Erasmi Wegeners Oeconomia Bohemo Avstriaca...* Praha, 1666. NK ČR, sign. 49 F 21.

Weytah znowo-skusseného Wčelaře. Totiž: Krátké Gednánj o Wčeličkách... Litomyšl, 1784. NK ČR, sign. 54 S 388.

Weytah znowo-skusseného Wčelaře. Totiž: Krátké Gednánj o Wčeličkách... Litomyšl, 1792. NK ČR, sign. 54 Se 55.

Wytach z nowo-skusseného Wčelaře. Totiž: Krátké Gednánj o Wčeličkách... Pardubice, 1799. NK ČR, sign. 54 K 4852.

Wytach Znowa-skusseného Wčelaře, Aneb Krátké Gednánj O Wčeličkách... Skalica, [mezi 1799–1828]. NK ČR, sign. 54 K 9858.

BENDLOVÁ, Markéta. Včely a včelařství v historických knižních sbírkách Národní knihovny ČR. *Knihovna: knihovnická revue*. 2025, roč. 36, č. 1, s. 31–49. ISSN 1802-3252.